

Thorbecke lezing door Bart Jan Spruyt
30 oktober 2007
Zwolle

Europa's creatieve destructie
Repliek op de Thorbecke lezing van Jos de Beus

Wie de volgende Kamerverkiezingen wil winnen, hoeft slechts twee boeken te lezen. Het ene gaat over het politieke systeem als zodanig, het tweede over de Europese Unie.

Het eerste is geschreven door Hans Herbert von Arnim, een Duitse hoogleraar constitutioneel recht, dateert uit 2001 en heet *Das System*. 'Es ist etwas faul im Staate', luidt de kop boven zijn voorwoord; *there is something rotten in the state of the nation*, het politieke systeem is verrot. De politieke klasse, zo maakt Von Arnim duidelijk, heeft een netwerk geknoopt dat onze democratische orde dreigt te verstikken, omdat het een alternatieve werkelijkheid heeft geschapen die is losgezongen van de samenleving en een doel op zichzelf is geworden.

Het zal een beetje politieke ondernemer weinig moeite kosten de bevindingen en conclusies van dit boek op de Nederlandse situatie toe te passen. Onze representatieve democratie en de partijen die ons stelsel hebben geschapen en schragen, zijn door een maatschappelijke orde voortgebracht die drastisch is veranderd. De zuilen waarvan onze politieke partijen de vooruitgeschoven posten in de democratische arena waren, zijn grotendeels ingestort maar het dak dat deze zuilen droegen, is nog in de lucht blijven hangen.

Dat zei Hans van Mierlo al, maar anno 2007 is het van belang daar een en ander aan toe te voegen.

Je kunt je afvragen in hoeverre de bestaande politieke partijen – en dan gaat het natuurlijk vooral om de grote partijen in het centrum, de vertegenwoordigers van de grote tradities van sociaal-democratie, christen-democratie en liberalisme – nog een natuurlijke achterban hebben, en in hoeverre nog kan worden gezegd dat zij maatschappelijke groeperingen representeren. Karel van het Reve heeft eens geschreven dat hij in 1981 toch maar weer op Ome Joop had gestemd. Niet omdat hij het met de PvdA eens was, maar omdat hij bij die partij hóórde. 'Een heel rare reden. Misschien moet ik me eens psychisch of sociologisch laten onderzoeken' (*Luisteraars!* [Amsterdam, 1995], pp. 44-47). Zo'n haast pathologische loyaliteit brengen geëmancipeerde burgers nu nog nauwelijks op.

Maar belangrijker nog, dunkt me, is de vaststelling dat de drie grote, constituerende partijen zijn ontstaan door eensgezindheid rondom sociale en politieke kwesties die nu niet meer de grote tegenstelling in de samenleving vormen. Het waren sociaal-economische kwesties en de schoolstrijd die de voorlopers van de PvdA, de VVD en het CDA hebben doen ontstaan. Het grote debat zweeft nu rond het thema immigratie en integratie. Paul Scheffer heeft dit in zijn mooie en verzoenende boek *Het land van aankomst* de nieuwe, grote sociale kwestie genoemd. Maar geen enkele traditionele partij heeft die kwestie gestéld.

En dat is eigenlijk logisch. In de eerste plaats omdat de politici die nu het kobaltblauwe pluche in de Tweede Kamer bezet houden, zijn opgevoed en gevormd in een school die hen uitstekend

toerust om met elkaar te polderen over een compromis dat hier tot een procentje meer en daar tot een procentje minder leidt. Maar dat is wat anders dan een debat over de pijn van de straat en het onbehagen van de vervreemding. De ontkenning, het weggijken van deze pijn en dat onbehagen is in de eerste plaats een onthutsende demonstratie van onvermogen. Het nieuwe thema leidt tot een creatieve destructie van decennia van vertrouwde consensusdemocratie.

Maar er is een nog belangrijkere overweging die verklaart waarom politici bij voorkeur om de nieuwe sociale kwestie heenlopen (of met schijnoplossingen aankomen, zoals minister Vogelaar en haar prachtwijken). Wie een partij formeert rond de eensgezindheid over arbeid en kapitaal, over vrijheid en ondernemerschap, over soevereiniteit van de eigen kring, heeft daarmee nog niet de mensen bijeen die ook over dit nieuwe onderwerp van immigratie en integratie hetzelfde denken. Vandaar dat dit nieuwe thema zulke verwoestende sporen trekt in de PvdA en de VVD, met al het gedoe rondom Ehsan Jami en Verdonk en Rutte. En het CDA komt echt ook nog wel een keer aan de beurt.

Het tweede boek is een recente bestseller, geschreven door twee Britse journalisten, Christopher Booker en Richard North. Het heet *The Great Deception* en vertelt *the secret history of the European Union*. Het is een uitmuntend gedocumenteerde geschiedenis van het streven naar Europese eenwording, en wil één ding aantonen: dat de geschiedenis van dit 'project' vanaf het begin niet op intergouvernementele samenwerking gericht is geweest, maar op de vereniging van Europa onder één supranationale regering. Het veto is de scheidslijn. Waar veto's zijn, daar is er sprake van samenwerking tussen onafhankelijke, soevereine naties. Waar veto's verdwijnen, ontstaat een nieuwe, supranationale vorm van regeren die zich aan democratische controle onttrekt.

Om geen slapende honden wakker te maken, is die uiteindelijke doelstelling zoveel mogelijk impliciet gelaten, en zijn vele politici tegenover de kiezer nooit open en eerlijk geweest over die doelstelling en de stappen daar naartoe. Jean Monnet, een van de stichters van de Europese Unie, zei: 'De Europese naties moeten naar een superstaat worden geleid zonder dat de bevolking van die naties precies begrijpt wat er gebeurt. Dit kunnen we bereiken door achtereenvolgende stappen te zetten die we vermommen als stappen die een economisch doel hebben, maar die uiteindelijk en onomkeerbaar tot een federatie zullen leiden.' De ene munt was de belangrijkste stap in die reeks van stappen. 'Via de weg van het geld kan Europa binnen een paar jaar een politieke unie worden', aldus Monnet. Is dit prudente progressiviteit, of onvergeeflijke arrogantie?

We zijn, met andere woorden, de Europese Unie ingerommeld, en zagen ineens in, in het voorjaar van 2005, dat die Europese agenda ons de bevoegdheden ontnemt om beslissingen te nemen over zaken waarover we graag zelf het laatste woord willen behouden. De behartigers van de Europese eenwording maakten bovendien een grote fout: al te overmoedig namen ze in de Europese Grondwet ook verwijzingen naar een Europese vlag en een Europees volkslied op. Toen ging er een lichtje branden, zelfs bij die domme kiezers. En dus straften ze hun politici hard af, en zeiden 'nee' tegen die Grondwet.

Maar zoals de Luxemburgse premier en eurofiel Jean-Claude Juncker al zei: 'Als ze "ja" zeggen, zullen we zeggen: "we gaan voort". Als ze "nee" zeggen, zullen we zeggen dat we doorgaan.' Maar het is nog erger dan deze woorden van kiezersverachting al suggereren. De EU heeft niet gezegd dat ze gewoon zullen doorgaan, maar dat ze de kiezers hadden begrepen en dat er een nieuw en vooral heel ander 'Hervormingsverdrag' zou komen. De Europese leiders zijn het enkele weken geleden in Lissabon over de laatste komma's en leestekens van dat verdrag eens geworden, en gaan dat nu in de lidstaten ter ratificatie aanbieden. Maar het verdrag van Lissabon is vooral een cosmetische verandering ten opzichte van de Grondwet.

Zoals bekend zal de tekst in Nederland gewoon door de Tweede Kamer worden geratificeerd, en niet meer in een referendum aan de bevolking worden voorgelegd. De verbeterde krampachtigheid waarmee de politieke en bestuurlijke claue van Nederland een nieuw referendum wilde voorkomen, lijkt mij een teken aan de wand. De angst voor een volgende creatieve destructie lijkt te regeren.

De regering (koningin en ministers) zou het contraseign hebben onthouden aan een wetsvoorstel dat zo'n referendum mogelijk moest maken, zelfs als dat voorstel door de Tweede en Eerste Kamer was aangenomen. De huidige regeringscoalitie verschulde zich daarbij formeel achter een advies van de Raad van State, die stelde dat een referendum niet nodig was omdat het nieuwe verdrag geen grondwettelijke aspecten heeft. De redenen die de Raad aanvoert om een 'kenmerkend onderscheid' tussen het oorspronkelijke Grondwetsverdrag en het huidige Hervormingsverdrag aan te brengen, en daarmee een volksraadpleging te omzeilen, vormen een 'kronkelredenering die niemand zal overtuigen, maar die door het kabinet dankbaar wordt aangegrepen' (Hans Wansink in *de Volkskrant* van 25 september). Ook het nieuwe verdrag past, volgens de Raad zelf, in 'de constitutionele ontwikkeling van de Europese Unie', maar omdat enkele symbolen (zoals de naam 'Grondwet' en die Europese vlag en dat Europese volkslied) zijn geschrapt, zag de Raad geen reden meer om de bevolking nog te raadplegen over een verdrag dat belangrijke rechten en bevoegdheden naar Brussel overhevelt.

Want daarvan was en blijft sprake, ondanks het feit dat dit kabinet zou streven naar een nieuw verdrag dat zich qua 'inhoud, omvang en benaming' overtuigend zou onderscheiden van de verworpen Grondwet. Dat moest ook wel want PvdA-leider Wouter Bos had nog in juni 2006 in *Elsevier* gezegd dat er een nieuw referendum moest komen 'als er weer iets komt dat ook maar enigszins lijkt op wat vorig jaar het Grondwettelijke Verdrag heette'.

Ondertussen staat vast dat het nieuwe verdrag niet wezenlijk van de oude Grondwet verschilt. Het Europees Parlement en de Franse oud-president Valéry Giscard d'Estaing (voorzitter van de commissie die de tekst van de Grondwet voorbereidde) hebben dat al opgelucht vastgesteld. 'Qua inhoud zijn de voorstellen grotendeels onveranderd gebleven. Ze worden alleen op een andere manier gepresenteerd. De enveloppe is vernieuwd, de brief is dezelfde', aldus Giscard in juli j.l. Angela Merkel, de Duitse bondskanselier, zei: 'De substantie van de Grondwet is behouden. Dat is een feit.' Haar Spaanse collega José Zapatero: 'We hebben niet één substantieel onderdeel van het Grondwettelijk Verdrag laten vallen.' En de Luxemburgse premier Jean-Claude Juncker zei hetzelfde: 'De substantiële elementen van de Grondwet zijn behouden.'

Wie het niet gelooft, moet de vergelijking van beide teksten op de website van *Open Europe* maar eens bestuderen.

Alle Europese verdragen hebben, uit de aard der zaak, tot een overheveling van bevoegdheden naar Brussel geleid – vanaf 1952, met de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, via de verdragen van Rome (1957), Maastricht (1991/3), Amsterdam (1997/9) en Nice (2000/3). De beslissende wissel is omgezet in Maastricht, waar het verdrag voor de Europese Unie werd opgesteld en de Europese bemoeienis met nationale aangelegenheden (die tot dan vooral op het scheppen van een gemeenschappelijke markt waren gericht) zich ook tot justitie- en politiezaken (inclusief asiel en immigratie) en tot buitenlands beleid ging uitstrekken. Over die zaken behielden alle afzonderlijke lidstaten toen nog een vetorecht, maar in de verdragen die volgden op die van Maastricht zijn er steeds meer onderwerpen bij gekomen waarover via meerderheidsbesluitvorming wordt besloten. Voor het verdrag van Lissabon geldt dat onder meer voor de besluitvorming op de terreinen van grenscontroles, de afgifte van visa aan niet-EU-burgers, immigratie, regels op het terrein van het strafrecht en de samenwerking van justitie en politie.

Ik betreur deze ontwikkeling, en met mij vele Nederlanders. Een ruime meerderheid wil zich in ieder geval over de resultaten van Lissabon uitspreken. Maar vooralsnog moeten wij machteloos toezien hoe dit kabinet ruimte biedt aan een oprukkend en uitdijend Europa en daarmee de eigen identiteit en soevereiniteit van Nederland bedreigt, en de noodrem van de voortdenderende trein heeft af gesloopt.

Ik betreur deze ontwikkeling niet omdat ik een achtergebleven *redneck* van de Veluwe zou zijn, of een *loser* uit een achterstandswijk die wat bang is geworden door de krachten van de globalisering en die zich nu zou willen terugtrekken in een geïdealiseerd verleden met idyllische verhoudingen en een overzichtelijke maatvoering.

Ik betreur dit omdat ik burger ben van de natiestaat Nederland. Een week of wat geleden is de *Bosatlas van Nederland* verschenen. Deze pil – twee stoeptegels groot en bijna vijf kilo zwaar – kost bijna 100 euro, maar staat hoog in de lijsten van meest verkochte boeken. Het is vooral zo'n prachtige uitgave omdat zij het ontstaan van Nederland op een ongekend aanschouwelijke manier in beeld brengt. De gelaagdheid van het landschap wordt als vanzelf een metafoor voor de complexe lagen in de eigen geschiedenis. Als we in Nederland weer op zoek zijn naar binding, in de zin van een beleving van gemeenschappelijkheid, dan richt die zich niet alleen op een gezamenlijke taal en een gemeenschappelijk verleden, maar ook op de bodem, op een gemeenschappelijk territorium. De meeste bewoners van de Lage Landen bij de zee zijn door taal, huwelijk en werk aan een bepaalde streek gebonden. Veel mensen sterven in de buurt van het geboortehuis van hun ouders. Dat feit weerspiegelt zich op een prachtige landstrekenkaart in deze atlas (p. 203), een lappendeken 'die in de hoofden van mensen het land afdekt' en waarin echo's uit de vroege Middeleeuwen en zelfs de Germaanse geschiedenis doorklinken.

De canoncommissie van Frits van Oostrom stelde niet voor niets dat kennis en begrip 'van hoe dit land zich heeft ontwikkeld' een belangrijk 'leerdoel' behoort te zijn, omdat het alle Nederlanders een vast referentiekader verschaft.

Deze atlas roept als vanzelf associaties op met de poëzie van Ida Gerhardt, dochter van Gorcum en Zutphen. In haar bundel *De Ravenveer* staat onder de *Verzen van Holland* onder andere het gedicht 'Het erfgoed':

*Vooroudertrots: goed ingeklonken land.
Ik heb een aard die ingeklonken is
en uitverweerd. Waarin gezonken is
tot zware grond een laag van tegenstand.*

Hoe die lagen zijn ontstaan en aanwezig blijven, laat deze atlas prachtig zien. En misschien doet het ook wel iets vermoeden van het vuur dat daarin verborgen kan liggen:

*Vuur schuilt in stenen, van de schepping af.
Het slaapt totdat het wakker wordt getart.*

De atlas laat natuurlijk ook zien hoe snel en radicaal Nederland de afgelopen decennia van aanzien is veranderd. Door de bevolkingstoename, de groei van steden, dorpen en het verkeer, de woeste secularisatie, en door de immigratie van de afgelopen jaren. Door een lichtzinnige politiek ('Een vreemd overspelig gras / legt op de akkers beslag', om Gerhardt nog één keer te citeren), door het ontwortelde nominalisme van onze elite, hebben wij de banden met ons eigen land, taal, geschiedenis en cultuur hooghartig verwaarloosd.

Ik had het nadrukkelijk over de natiestaat. Het is binnen deze staatsvorm dat de democratie en de rechtsstaat zoals wij die kennen, zich hebben ontwikkeld. Dat is geen toeval. Een natiestaat, als creatie van de negentiende eeuw, wordt niet bevolkt door horigen en onderdanen – zoals in de voorafgaande periode van het ancien régime – maar door burgers. En burgers willen zichzelf besturen, en burgers willen via een catalogus van klassieke grondrechten tegen de macht van de overheid worden beschermd.

Al deze verworvenheden – onze taal, geschiedenis, identiteit, ons burgerschap en zelfbestuur – worden door de ontwikkelingen binnen de Europese Unie verkwanseld. Het spijt me dat ik het zo zeggen moet. Maar het wantrouwen, vrij naar Lucebert, danst door de straten.

Anders dan Jos de Beus heb ik dus geen enkel begrip voor de 'besluitvaardigheid' en het 'onvermijdelijke paternalisme' van dit kabinet. En anders dan hij geloof ik al helemaal niet meer dat 'behoedzame kiezers in het Nederlandse politieke systeem hun voorwaardelijke vertrouwen aan het beoordelingsvermogen van gekozenen [geven]', wanneer het over 'weerbarstige en internationale kwesties' gaat.

Gelukkig is Jos de Beus in voldoende mate een neoconservatief, *a liberal mugged by reality* (Irving Kristol), om het hier niet bij te laten. Hij ziet natuurlijk ook wel dat het verdrag van Lissabon 'een grote grondwettelijke wijziging ten opzichte van het vigerende verdrag (van Nice)' is, en weet dat 'de doorsnee burger een plaatselijke patriot [is] die Europese eenwording en inmenging ervaart als een heerschappij door vreemden.' Die combinatie leidt tot toenemende euroscepis (vooralsnog bij minstens eenderde van het electoraat) en de mogelijke instorting van het *acquis communautaire*. Om de dreigende instabiliteit te keren, komt De Beus met twee voorstellen. Hij wil in de eerste plaats dat er een 'scheiding van beleid' (een 'arbeidsdeling') tussen de taken van de nationale overheden en de Europese staat komt. En hij wil dat Nederlandse politici 'het volk voorbereiden op een laatste ronde uitbreidingen' met nieuwe lidstaten als Turkije.

Op dat eerste punt ben ik het met hem eens, denk ik. Ik had gehoopt dat het 'nee' tegen de Europese Grondwet tot een nieuwe en grondige discussie zou leiden over dit onderwerp: wat blijven we gewoon zelf doen, en op welke terreinen gaan we met de andere Europese landen samenwerken? Het 'nee' bracht echter geen debat maar bedrog. In dat debat had, bijvoorbeeld, een pleidooi voor de renationalisering van het immigratiebeleid aan de orde moeten komen. De zogenaamde Europa-route bij huwelijks- en gezinsmigratie en de heilloze plannen van Brussel en Den Haag om (vermeend tijdelijke) emigratie vanuit de Derde Wereld naar Europa toe te staan, onderstrepen de urgentie van dit punt.

Mijn verlangen naar een creatieve destructie van het *acquis communautaire* zou mij vanuit een Machiavellistische redenering tot een warm voorstander van de toetreding van Turkije moeten maken. Maar die houding lijkt mij onverantwoord. Ik ben een groot tegenstander van die toetreding omdat Turkije een geschiedenis, cultuur en religieuze traditie herbergt die zich niet met de Europese laat verzoenen.

Politici mogen denken dat zij (op de korte termijn) slim zijn wanneer zij het sentiment van scepsis en wantrouwen onder de Nederlandse bevolking via trucs en politieke spelletjes negeren, en zich op de borst kloppen bij het aanschouwen van zoveel staatsmanschap en kosmopolitisme bij zichzelf. Van prudentie zou dat niet getuigen, eerder van een ontstellend gebrek aan prudentie. Want bij de volgende verkiezingen zal de man of vrouw die zijn/haar huiswerk heeft gedaan, en de eerder genoemde twee boeken van Hans Herbert von Arnim en van Booker en North heeft gelezen, genadeloos met ze kunnen afrekenen. De huidige politieke en bestuurlijke klasse speelt met vuur, met vuur dat in stenen schuilt totdat het wakker wordt getart.